

تدوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری

کریم مهری*

چکیده

مقاله حاضر با استفاده از رویکرد تفسیری و روش‌شناسی نظریه داده بنیاد به بازسازی معنایی تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری می‌پردازد. پرسش‌های تحقیق عبارتند از: چه مدل نظری تحول معنوی را از دیدگاه مقام معظم رهبری تبیین می‌کند؟ چه تغییراتی در جامعه ایران باید رخ دهد که تحول معنوی صورت گیرد؟ راهبردهای کنشی و پیامدهای آن چیست؟ یافته‌های به دست آمده شامل چندین مقوله عمده به این شرح است: متعین‌های تحول درونی انسان، استمداد از دین به عنوان شرایط علی درونی، معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر به عنوان شرایط علی بیرونی، معنویت در جامعه صدر اسلام و خلأ معنوی جهان امروز و گرایش دوباره بشر به معنویت به عنوان بستر، تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان، جایگاه و نقش معنویت در مرحله نظام اسلامی، جامعه اسلامی، تمدن اسلامی، مسئولیت دولت اسلامی نسبت به معنویت آحاد جامعه، به عنوان شرایط مداخله‌گر، معنویت در حوزه فردی نظیر خودنگری مداوم، حفظ سکینه در حوزه مسئولان و آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت به عنوان راهبرد کنشی و هدف‌دار شدن زندگی، نقش معنویت در پیروزی انقلاب، توأم بودن پیشرفت حقیقی با اخلاق و معنویت در جامعه اسلامی به عنوان پیامدهای مثبت تحول معنوی، طغیان سیاسی به عنوان پیامدهای دوری از معنویت و مقوله هسته‌ای این بررسی تحول معنوی است که مقولات عمده فوق را در برمی‌گیرد.

واژگان کلیدی: تحول معنوی، علوم انسانی، معنویت‌زدایی، نظریه‌پردازی داده بنیاد، تفسیری-برساختی

۱. مقدمه

مقوله تحول معنوی به دلیل نقش مهمی که در بازسازی جامعه اسلامی و تمدن اسلامی دارد، همواره مورد توجه بزرگان علوم اجتماعی، علمای علم اخلاق و ادیان توحیدی بوده است. پژوهش‌های گسترده‌ای در خصوص تحول ارزشی و معنوی انجام شده است. در بیست سال گذشته حدود صدها کتاب و صدها مقاله علمی در سراسر دنیا درباره تحولات فرهنگی و ارزشی نوشته شده است که بسیاری از آنها سعی در تبیین دگرگونی ارزشی داشته‌اند. نظریه‌های نگارش شده عمدتاً منشأ غربی دارند و کمتر براساس تجربه زیسته بزرگان دینی تدوین شده است، این مهم در اندیشه‌های مقام معظم رهبری جایگاه ویژه‌ای دارد. مقام معظم رهبری به‌عنوان یکی از کنشگران اصلی انقلاب اسلامی و نیز مسئول دولت در جمهوری اسلامی و نیز به‌عنوان یک مرجع عالیقدر دینی، در این زمینه تجربه گرانقدری دارد، از این رو، بیانات معظم له می‌تواند منشأ تدوین نظریه‌ای در خصوص تحول معنوی شود.

مقام معظم رهبری در این زمینه فرموده‌اند:

اقبال به معنویات، اقبال به دین و عبادت، توجه به ذکر و حضور و خشوع و به نماز و روزه و به طاعت حق و تقرب به پروردگار در بین ملت ما، به خصوص جوانانمان، رایج و شایع شده است، ولی تحول اخلاقی، فقط این نیست شاید بشود گفت که تحول اخلاقی برای ملت، دشوارتر هم هست. تحول اخلاقی، یعنی اینکه انسان هر رذیلت اخلاقی را - هر اخلاق زشت، هر روحیه بد و ناپسندی که موجب آزار دیگران یا عقب ماندگی خود انسان است - کنار بگذارد و خویشتن را به فضایل و زیبایی‌های اخلاقی، آراسته کند. در جامعه‌ای که حقد و بددلی و کینه نباشد، اگر کسانی صاحب‌فکرند، آن فکر را در راه توطئه برای دیگران و تقلب با دیگران و خدعه در کار دیگران به کار نبرند، اگر کسانی دارای سواد و معلومات‌اند، آن را در راه ضرر زدن به مردم و کمک کردن به دشمنان مردم به کار نبرند؛ بلکه همه افراد انسان در یک جامعه، نسبت به یکدیگر خیرخواه باشند، به هم کینه نوززند، به هم حقد و حسد نداشته باشند، به بهای نابودی دیگران، زندگی خود را سروسامان ندهند و دست یافتن به همه چیز را نخواهند. این تحول اخلاقی است و حداقل قضیه است.^۱

تعدادی از نویسندگان و محققان در مراکز مختلف مربوط به مطالعه اندیشه‌های مقام معظم رهبری به این مسائل پرداخته‌اند، اما مطالعه آنها عمدتاً سطحی و محدود به دسته‌بندی بیانات مقام معظم رهبری بوده و هیچ‌کدام در قامت یک الگوی نظری-تحلیلی ظهور نیافته است. به‌ویژه هیچ‌کدام به ارائه الگوی نظری (تحلیلی) براساس روش نظریه‌پردازی داده بنیاد نپرداخته‌اند. در این

۱. پیام به مناسبت آغاز سال جدید (۱۳۷۶/۱/۱).

مقاله منظور از الگوی نظری (تحلیلی) مجموعه مقوله‌های پرورده است که به صورت منظم با جمله‌های بیان‌کننده ارتباط به یکدیگر متصل شده‌اند تا چارچوب الگویی را شکل دهند که پدیده فرایندی تحول معنوی را توضیح دهد. جملات بیان‌کننده ارتباط به ما توضیح می‌دهند، تحول معنوی به دست چه کس، چه چیز و در چه وقت، در کجا، چرا، چگونه، و با چه پیامدهایی رخ داده است. از این رو، مسئله اساسی این مطالعه ارائه الگوی نظری (تحلیلی)^۱ در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری است. در همین راستا، با استفاده از رویکرد برساختی و تفسیری و روش‌شناسی نظریه داده بنیاد به بررسی نظریه تحول معنوی پرداخته خواهد شد. مهم‌ترین پرسش‌های تحقیق حاضر این خواهد بود که «چه الگوی نظری تحول معنوی را تبیین می‌کند؟» به دیگر سخن، این مقاله مشخص خواهد کرد که تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری، در چه زمینه‌ای، توسط چه کسانی، چه زمانی، با چه شدتی و به چه دلیلی به وقوع می‌پیوندد. راهبردهای کنشی آن چیست؟ و پیامدهای این راهبردها چه خواهد بود؟ محقق در این مقاله تلاش کرده است از این رهگذر به نتایج و پیشنهادهایی دست یابد که الگوی نظری تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری را به عنوان یک مورد پژوهشی در محافل و مجامع علمی مطرح کند و دستاوردهای این مقاله در سطحی باشد که در محافل یادشده در جهت آموزش نظریه تحول معنوی در مجامع آکادمیک به حساب آید.

۲. هدف تحقیق

مطالعه حاضر با اتخاذ رویکرد برساختی-تفسیرگرایی بر این نکته تأکید دارد که با تغییر در محیط انسان‌ها نمی‌توان رفتار و درک آنها از پیرامونشان را پیشاپیش شناخت و درک کرد؛ زیرا انسان‌ها هستند که محیط اجتماعی خود را خلق کرده و آن‌طور که می‌خواهند تفسیر می‌کنند. نکته مهم در این رویکرد این است که انسان‌ها اساساً این تغییرات را چطور می‌بینند و چه تلقی و ارزیابی از آن دارند. بر همین اساس، درک نظام معنایی و ذهنی افراد درگیر اهمیت کلیدی دارد، بدین معنا که ذهنیت‌های جامعه مورد نظر، که خود به یک درک کلی و نسبتاً مشترک منجر می‌شود، مطالعه می‌شود، بنابراین، چنانچه این نظام و مکانیسم ذهنی و تفهیمی آن درک شود، نه تنها می‌توان درک انسان‌ها از دنیای پیرامونشان را شناخت، بلکه می‌توان به جلب درگیری و مشارکت همدلانه و عملی آنها هم در مسیر تغییر اجتماعی کمک کرد (احمدپور، ۱۳۸۶، ص ۳).

هدف کلی این تحقیق درک معنای تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

1.Theoretical (analytical) model.

اهداف خاص تر این تحقیق را می توان به شرح زیر مقوله بندی کرد.
کدام جنبه زندگی باید تغییر کند تا باعث تحول معنوی شود؟
مجاری و منابع این تغییرات از نظر مقام معظم رهبری کدام اند؟
پیامدهای این تغییرات از دیدگاه رهبر انقلاب چیست؟
ارائه یک الگوی پارادایمیک شامل پنج بعد شرایط، زمینه، عوامل مداخله گر، تعامل و پیامد
براساس نظریه داده بنیاد.

۳. چارچوب مفهومی

تحقیقات کیفی، برخلاف پژوهش های کمی که مبتنی بر یک چارچوب نظری جهت نظریه آزمایی هستند، از چارچوب مفهومی استفاده می کنند. چارچوب مفهومی مجموعه مفاهیم به هم مرتبطی را شامل می شود که بر مفاهیم عمده مورد مطالعه تمرکز دارد و آنها را در قالب یک نظام منسجم و مرتبط معنایی به همدیگر پیوند می دهد (همو، ۱۳۸۵، ص ۱۲۳) در رویکرد نسل دومی محققان نظریه پردازی داده بنیاد بر استفاده از تئوری در تحقیق تأکید شده است. در تعریف حساسیت نظری بیان می دارند که سطح حساسیت نظری یک پژوهشگر بازتابی از سابقه ذهنی و فکری محقق است یعنی از نوع نظریه ای که مطالعه و درک کرده می تواند در انجام پژوهش خود بهره گیرد (ملانی و میلز، ۱۳۹۳، ص ۲۳). در ذیل تنها به تعریف برخی از مفاهیم اکتفا می شود. با توجه به غنای مفهوم «معنویت» ارائه تعریفی عینی برای آن دشوار است.

تحول: قرب به خدا تحولی وجودی و حقیقی است و مقرب کسی است که استعدادها و نیروهای بالقوه اش برای انسان ملکوتی شدن و پیوند با خدا بالفعل شده است، برای توصیف تحول معنوی با تعبیری مانند، سعادت و کمال انسان، نورانی شدن، اتحاد با خدا استفاده شده است.

معنویت: مصدر جعلی و به معنای معنوی بودن است. معنوی نیز در لغت نامه دهخدا چنین معنا شده است: حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی و روحانی. معنایی که فقط به وسیله قلب شناخته می شود و زبان را در آن بهره ای نیست. گاهی گفته می شود: اصطلاح معنویت از ریشه معنا دریافت شده که یک مفهومی متافیزیکی در برابر حسی بیرونی است که اشاره به حقیقتی از وجودی ذهنی در برابر حقیقت بیرونی آن دارد. براساس این زبان شناسی ساده که از تعبیر اتمولوژیکی اسلامی به معنویت اخذ شده، می توان معنویت را به روح منتسب دانست که در برداشت سنتی نیز از آن به عنوان حقیقت درونی یاد می شود. البته باید توجه داشت که این تعریف براساس تفاوت اصلی میان معنویت و روحانیت است و ریشه اصلی آن در اصل از این مسئله است

که حقیقت چند لایه دارد و دارای دو جنبه بیرونی و درونی است که جنبه دوم (بعد روحانی) دارای مراتب متعددی است تا اینکه در نهایت به حقیقت واقعی دست می‌یابد.

با وجود هم‌پوشی میان «مذهب» و «معنویت»، و فرهنگ توافق همگانی در این مورد تمایزهایی نظیر ذیل وجود دارد:

«مذهب» به تقدس درون تشکیلات نهادی توجه دارد؛

«معنویت» به عناصر «معنا» و «فراروندگی»^۱ اشاره دارد که خود فرد باید آن را تجربه کند؛

فرهنگ به همه ارزش‌های مادی و غیر مادی اشاره دارد که در آن معنا هم می‌تواند معنوی باشد و هم می‌تواند غیر معنوی باشد.

تورسون^۲ و پلانته^۳ «معنویت» را چنین تعریف کرده‌اند:

رابطه فرد با خدا و قدرت متعال، واگذاری امر به او، اعتماد به قدرت و هدایت همه‌جانبه، رابطه فرارونده^۴ و ایجاد وحدت با طبیعت، انسان‌ها و رسیدن به یگانگی و اتحاد با هستی، جستجوی معنی در زندگی و هدفمند و جهت‌دار دیدن زندگی، فراروندگی از خود، خودمحموری، فرارفتن از تمایلات، آرزوها و نیازهای نفسانی، پرورش فضایل انسانی از قبیل: عشق الهی، مهربانی، مودت و بخشایش‌گری؛ مواجه شدن با وجود متعالی که موجب عشق، اعجاب، خشوع و حتی بی‌خودی فرد در مقابل آن نیرو شود؛ قدسی‌پنداری طبیعت، هستی و معنایی در زندگی (پایگاه اینترنتی تسنیم نور).
الگو: الگوها زمانی شکل می‌گیرند که ویژگی‌ها در امتداد ابعاد مختلف ردیف شده باشند (استروس و کوربین، ۱۳۹۰، ص ۱۴۰).

الگوی نظری: منظور از الگوی نظری همان استراتژی ارائه الگوی پارادایمی داده بنیاد است که براساس شرایط علی، پدیده، زمینه، شرایط مداخله‌گر، راهبرد و پیامد شکل می‌گیرد (همان، ص ۱۴۱).

۴. روش، نمونه‌گیری، رویه تحلیل داده‌ها (مراحل ساخت نظریه) و اعتباربخشی یافته‌ها

روش‌شناسی مورد استفاده در این مطالعه، روش‌شناسی کیفی است و از روش نظریه‌پردازی داده بنیاد^۵ به‌عنوان روش عملیاتی تحقیق استفاده شده است. روش نظریه داده بنیاد، شیوهایی از پژوهش کیفی است که در آن، با استفاده از دسته‌ای از داده‌ها، نظریه‌ای تکوین می‌یابد. هدف نظریه‌پردازی داده بنیاد تولید نظریه است و در مرحله مقدماتی ارائه الگو نه توصیف صرف پدیده. در بررسی کیفی می‌توان از نمونه‌گیری نظری استفاده کرد. از نمونه‌گیری نظری برای تشخیص تعداد مفاهیم، تعیین

1. Transcendence

2. Thoresen

3. Plante

4. Transcendent

5. grounded theory

محل داده‌های مورد نیاز در متن و یافتن مسیر پژوهش استفاده می‌شود (محمدپور، ۱۳۸۹، ص ۴۵). برخلاف پژوهش‌های کمی که به‌سادگی می‌توان رویه‌ها و مراحل آن را از هم تفکیک کرد و تحلیل داده‌ها مرحله مستقلی از فرایند گردآوری آنهاست، در پژوهش‌های کیفی، به‌ویژه در روش «نظریه بنیانی»، مرزبندی شفاف‌تری میان مراحل پژوهش وجود ندارد و ما با مراحل و رویه‌هایی یکپارچه‌ای سروکار داریم. به عبارت ساده‌تر، در پژوهش کیفی تحلیل داده‌ها فرایندی چندمرحله‌ای و مستمر است که دست‌کم با فرایند گردآوری داده‌ها شروع می‌شود، تحلیل داده‌ها بخش مهمی از طرح پژوهشی مقدماتی است؛ زیرا هر مطالعه کیفی نیازمند تصمیماتی درباره چگونگی انجام تحلیل کیفی است. بنابراین، در این مقاله پژوهشگر تحلیل داده‌ها را مجموعه گردآوری شده از بیانات مقام معظم رهبری، که به‌عنوان داده‌های ثانویه قابل استفاده است، انجام داده و آن را در طول مدتی که پژوهش انجام می‌شود، ادامه داده است. این کار به پژوهشگر کمک کرد تا با تمرکز و انسجام بیشتری متون مربوط به بیانات مقام معظم رهبری را تحلیل کند و ارتباط بهتری میان داده‌های گردآوری شده و پرسش‌های اصلی پژوهش برقرار کند. داده‌های ثانویه می‌تواند منبعی غنی برای مطالعات گراند تئوری باشد (ملانی و میلز، ۱۳۹۳، ص ۱۴۲).

بهتر است در تحقیقات کیفی از اعتبار و روایی که به دقت شاخص‌های اندازه‌گیری برمی‌گردد، به جای قابلیت اتکا که به معنی تکرارپذیری در آزمون مجدد است و بیشتر در تحقیقات کمی کاربرد دارد، استفاده شود. روش اعتبارسنجی این پژوهش «روایی تفسیری» است و با ارائه و بازخورد نتایج پژوهش به صاحب‌نظران تأیید نهایی آن اعمال شد. در کنار این روش از روش «نمونه‌گیری نظری»^۱ برای کشف بهتر مقوله‌ها و ویژگی‌های آن استفاده می‌شود.

۵. تحلیل داده‌ها

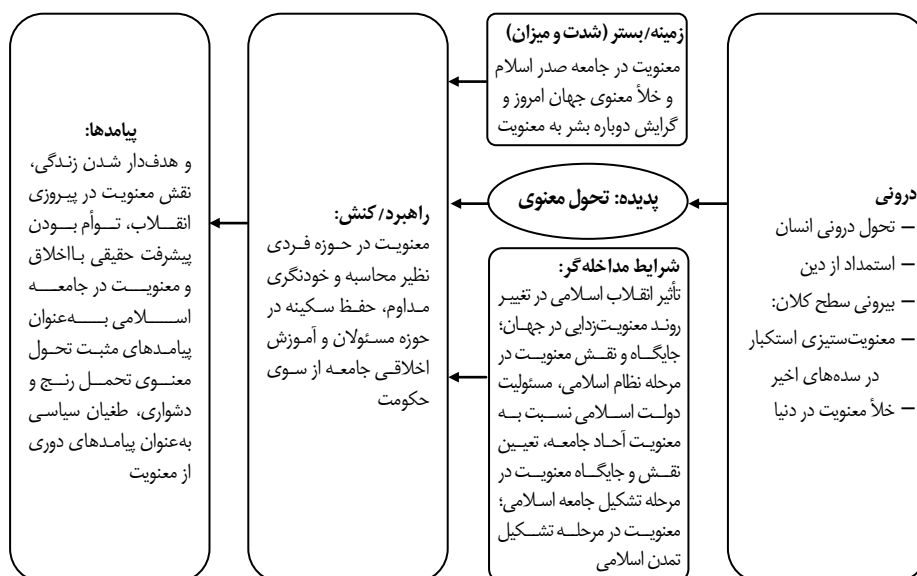
همان‌طور که در بیان مسئله طرح شد، مهم‌ترین پرسش‌های تحقیق حاضر این خواهد بود که «چه الگوی نظری تحول معنوی را از دیدگاه مقام معظم رهبری تبیین می‌کند؟» چه تغییراتی در جامعه باید رخ دهد تا تحول معنوی صورت گیرد؟ راهبردهای کنشی آن چیست؟ و پیامدهای این راهبردها چه خواهد بود؟ بنابراین، با استفاده از داده‌های ثانویه به پاسخگویی به سؤال تحقیق پرداخته‌ایم، در این فرایند همه بیانات رهبری از سال‌های ۱۳۷۹ به بعد تحلیل شده است. سال ۱۳۷۹، آغاز طرح بحث مهم فرایند تحقق اهداف اسلامی است که از سوی مقام معظم رهبری طرح شده است. در این بخش مقاله، ضمن شرح داده‌های گردآوری شده از مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری، تلاش می‌شود تا فرایند استخراج مفاهیم اصلی، کدگذاری باز، محوری و

1. Theoretical sampling

کدگذاری انتخابی انجام شود و چارچوب نظری پدیدار گردد. بررسی رهنمودهای مقام معظم رهبری در زمینه تحول معنوی نشان می‌دهد که ایشان ضمن تبیین علل درونی و بیرونی شکل‌گیری تحول معنوی، پیامدها و بسترهای آن را نیز مورد توجه قرار داده‌اند. از این رو، در کدگذاری باز با تجزیه و تحلیل مطالب جمع‌آوری شده و شناسایی مفاهیم نهفته در آنها طی دو گام، یک کشف تمایز موضوعات، آنها را جداسازی و در گام بعدی موضوعات متشابه تحت یک عنوان واحد طبقه‌بندی شده است که علل درونی و بیرونی شکل‌گیری تحول معنوی را نشان می‌دهد. مفاهیم اصلی مربوط به علل درونی و بیرونی، شامل تحول درونی انسان، استمداد از دین به عنوان شرایط علی درونی، معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر به عنوان شرایط علی بیرونی، معنویت در جامعه صدر اسلام و خلأ معنوی جهان امروز و گرایش دوباره بشر به معنویت به عنوان بستر، تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان، جایگاه و نقش معنویت در مرحله نظام اسلامی، مسئولیت دولت اسلامی نسبت به معنویت آحاد جامعه، تعیین نقش و جایگاه معنویت در مرحله تشکیل جامعه اسلامی، معنویت در مرحله تشکیل تمدن اسلامی به عنوان شرایط مداخله‌گر، معنویت در حوزه فردی مانند محاسبه و خودنگری پیوسته، حفظ سکینه در حوزه مسئولان و آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت به عنوان راهبرد کنشی و هدف‌دار شدن زندگی، نقش معنویت در پیروزی انقلاب، توأم بودن پیشرفت حقیقی با اخلاق و معنویت در جامعه اسلامی به عنوان پیامدهای مثبت تحول معنوی تحمل رنج و دشواری، طغیان سیاسی به عنوان پیامدهای دوری از معنویت و مقوله هسته‌ای این بررسی تحول معنوی است که مقولات عمده فوق را دربر می‌گیرد. در کدگذاری محوری رابطه بین مفاهیم اصلی تعیین گردید که در مدل پارادایمی نمایش داده شده است و در کدگذاری انتخابی الگوی نظری پدیدار شده است.

در ادامه متن سخنان ایشان در خصوص علل درونی و بیرونی تحول معنوی شرح داده شده است.

نمودار ۱: الگوی نهایی پارادایمی تحول معنوی

۶. مقوله هسته‌ای

کدگذاری انتخابی فرایند انتخاب «مقوله جوهرین/هسته‌ای»^۱ را در بر می‌گیرد. در واقع، این سطح از کدگذاری تلاشی است از جانب پژوهشگر برای رسیدن به مقوله‌هایی هسته‌ای. مقوله‌های هسته‌ای مبین مفاهیم یا تم‌های گزینش شده محوری هستند که به‌مثابه اهرم یا نقطه اتکایی برای مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی داده‌ها تلقی شده و پژوهشگر می‌تواند دیگر مفاهیم یا مضامین به‌دست آمده از جریان داده‌پردازی را پیرامون آن قرار دهد. در این پژوهش مقوله تحول معنوی به‌عنوان مقوله هسته‌ای انتخاب شده است.

۶-۱. مقوله تحول معنوی

بخش مهمی از معنویت در اسلام عبارت است از: اخلاق، دوری از گناه، دوری از تهمت، دوری از سوءظن، دوری از غیبت، دوری از بددلی، دوری از جداسازی دل‌ها از یکدیگر.^۲ خدای متعال بشر را طوری آفریده است که به تربیت احتیاج دارد. هم از بیرون باید او را تربیت کنند، هم از درون خودش باید خودش را تربیت کند. در مقوله مسائل معنوی، این تربیت، یکی تربیت فکر و قوای عقلانی اوست که محل این تربیت، تعلیم است و یکی تربیت نفس و قوای روحی و قوه غضبیه و شهویه اوست که نام این تربیت، تزکیه است.

1. core category

۲. بیانات در بیست و دومین سالگرد ارتحال امام خمینی (عج)، ۱۴/۳/۱۳۹۰.

اگر انسان تعلیم درست و تزکیه درست شود، همان ماده مستعدی است که در کارخانه مناسبی شکل مطلوب خود را پیدا کرده و به کمال رسیده است. هم در این نشأ وجود او منشأ برکت و خیر و مایه آبادی جهان و آبادی دل‌های انسان‌هاست، هم وقتی وارد نشأ دیگر شد و به عالم آخرت قدم گذارد، سرنوشت او همان سرنوشتی است که همه انسان‌ها از اول تا امروز مشتاق آن بوده‌اند؛ یعنی نجات، زندگی ابدی سعادت‌مندانه و بهشت. از این‌رو، انبیا از اول تا نبی مکرم خاتم‌النبیین صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، هدف خود را تعلیم و تزکیه معین کرده‌اند: «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ». انسان‌ها را، هم تربیت عقلانی و فکری می‌کنند و هم تربیت روحی.^۱

۶-۱-۱. معنویت صحیح اسلامی؛ سیاست و عرفان

معنویت در اسلامی که در مکتب اهل‌بیت معرفی می‌شود، به نحو جامع و کاملی وجود دارد، معنویت بدون انزوا، بدون جدایی از زندگی، معنویت همراه با سیاست و عرفان، همراه با فعالیت اجتماعی، تضرع و گریه پیش خدای متعال و همراه با جهاد.^۲ اسلام، معنویت بدون نگاه به مسائل اجتماعی و سرنوشت انسان‌ها ندارد. «من اصبح ولم يهتّم بامور المسلمین فلیس بمسلم». آدم معنوی‌ای که با ظلم می‌سازد، با طاغوت می‌سازد، با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنویتی است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم.^۳

مقوله تحول معنوی سه ویژگی عمده دارد: اخلاق، فردی، اجتماعی.

اخلاق الهی و مکارم اخلاق در شرع مقدّس اسلام، توضیح و تفصیل داده شده است؛ چه آن چیزهایی که مربوط به خود انسان است، مانند صبر، شکر، اخلاص و قناعت، چه آنها که در رابطه با انسان‌های دیگر است، مانند گذشت، تواضع، ایثار و تکریم انسان‌ها، و چه چیزهایی که در رابطه با مجموعه جامعه اسلامی است. اخلاق اسلامی دامنه وسیعی دارد. اینها همان چیزهایی است که بیشترین تلاش همه انبیا و اولیا و بزرگان ادیان الهی - و در اسلام، تلاش نبی مکرم اسلام و ائمه و بزرگان - برای آن بوده است که اینها به وجود آید.^۴

۱. خطبه‌های نخستین جمعه ماه مبارک رمضان ۱۳۷۶/۱۰/۱۲.

۲. در دیدار میهمانان شرکت‌کننده در چهارمین مجمع جهانی اهل‌بیت علیهم‌السلام ۱۳۸۶/۵/۲۸.

۳. در دیدار اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۶/۸.

۴. در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران به مناسبت عید سعید مبعث ۱۳۷۵/۹/۱۹.

۷. شرایط علی تحول معنوی: درونی

شرایط علی باعث ایجاد و توسعه مقوله‌ای هسته‌ای یا پدیده می‌شوند. از میان مقولات تولید شده، تحول درونی انسان، استمداد از دین، به‌عنوان شرایط علی درونی، معنویت‌سستیزی استکبار در سده‌های اخیر به‌عنوان شرایط علی بیرونی محوری‌ترین مفهوم استخراج شده است. با توجه به گستردگی مقولات و ویژگی‌های آنها تنها به ذکر بیاناتی از مقام معظم رهبری پرداخته می‌شود که مقوله اصلی شناخته شده‌اند.

۷-۱. مقوله تحول درونی انسان

مقوله تحول درونی انسان از مهم‌ترین عوامل درونی تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است. تحول انسان، اساس همه تحولات عالم است.^۱ دگرگونی هر پدیده‌ای در عالم، به‌دست انسان است و همه تحول‌ها با اراده انسان، انجام می‌گیرد. انسان اگر بخواهد در وضعیت جامعه خود، کشور خود و زندگی خود، تحول ایجاد کند، باید این تحول را در خود آغاز کند تحول اخلاقی، تحول درونی، رفتن به سوی صفا و انسانیت، عبودیت پروردگار و تسلیم در مقابل اراده خداوند عالم و آفریننده هستی که این تحول، سعادت انسان‌ها را متضمن است. اسلام به ما یاد می‌دهد که برای پیشرفت در دستیابی به هدف‌های دنیا و آخرت، باید تحولی در درون انسان به وجود آید. تا آن تحول در درون یک جامعه - و در جوامع اسلامی به‌طور خاص - ایجاد نشود و تا وقتی که دل‌ها با خدا آشنا نشود و راه خدا - به‌عنوان برترین راه و صراط مستقیم - مورد توجه و تبعیت قرار نگیرد، مشکلات جوامع اسلامی حل نخواهد شد.^۲ کافی نیست که مجاهدان فی سبیل الله و مبارزان راه حاکمیت اسلام، صرفاً در فکر ساختن جامعه و نظام اسلامی باشند - اگرچه این یک وظیفه‌ی اعلی و یک واجب بزرگ و شاید اصلی‌ترین واجبات یک مؤمن و مسلم است - اما در کنار مجاهدتی که برای ایجاد نظام اسلامی و تکمیل و پیروزی آن می‌کنیم، مجاهدت دیگر و شاید سخت‌تری لازم است تا در وجود و دل و جان خود هم تحول و انقلابی به وجود آوریم. برای تداوم انقلاب و پیروزی‌ها و استقامت این خط و عدم انحراف - که این از همه مهم‌تر است - همه ما احتیاج داریم که در وجود و اخلاق و روحیات خود، تغییرات بدهیم.^۳

مقوله تحول درونی سه ویژگی عمده دارد: ۱. تحول اخلاقی؛ ۲. اسلام مدعی برنامه‌ای متفاوت برای حیات انسان؛ ۳. فقه برنامه زندگی.

۱. در جمع نیروهای بسیجی شرکت‌کننده در اردوی رزمی - فرهنگی علویون ۱۳۸۴/۸/۲۱.

۲. در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام، به مناسبت عید سعید فطر ۱۳۷۲/۱/۴.

۳. در دیدار با جمعی از علمای ائمه جمعه و جماعات، مسئولان دستگاه‌های اداری و نهادهای انقلابی و تشکیلات قضائی، جمع کثیری از نمایندگان مجلس شورای اسلامی و فرماندهان نیروی مسلح ۱۳۶۸/۷/۲۶.

هویت حقیقی جامعه، هویت اخلاقی آن است؛ یعنی در واقع، سازه اصلی برای یک اجتماع، شاکله اخلاقی آن جامعه است و همه چیز بر محور آن شکل می‌گیرد. ما باید به اخلاق خیلی اهمیت بدهیم. اخلاق‌های رفتاری افراد جامعه، مانند انضباط اجتماعی، وجدان کاری، نظم و برنامه‌ریزی، ادب اجتماعی، توجه به خانواده، رعایت حق دیگران، کرامت انسان، احساس مسئولیت، اعتماد به نفس ملی، شجاعت شخصی و شجاعت ملی، قناعت، امانت، درستکاری، حق طلبی، زیبایی طلبی، نفی مصرف‌زدگی، عفت، احترام و ادب به والدین و به معلم. اینها خلیات و فضایل اخلاقی ماست.^۱

تحول اخلاقی، یعنی اینکه انسان هر رذیلت اخلاقی را - هر اخلاق زشت، هر روحیه بد و ناپسندی که موجب آزار دیگران یا عقب‌ماندگی خود انسان است - کنار بگذارد و خویشتن را به فضایل و زیبایی‌های اخلاقی، آراسته کند. در جامعه‌ای که حقد و بددلی و کینه نباشد، اگر کسانی صاحب‌فکرند، آن فکر را در راه توطئه برای دیگران و تقلب با دیگران و خدعه در کار دیگران به کار نبرند؛ اگر کسانی دارای سواد و معلومات‌اند، آن را در راه ضرر زدن به مردم و کمک کردن به دشمنان مردم به کار نبرند، بلکه همه افراد انسان در یک جامعه، نسبت به یکدیگر خیرخواه باشند، به هم کینه نوزند، به هم حقد و حسد نداشته باشند، به بهای نابودی دیگران، زندگی خود را سروسامان ندهند و دست یافتن به همه چیز را نخواهند. این تحول اخلاقی است و حداقل قضیه است.^۲

۷-۱-۲. مقوله استمداد از دین

مقوله استمداد از دین از مهم‌ترین عوامل درونی تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

۷-۱-۳. استمداد از دین

دنیایی که در آن زر و زیور و نعمت باشد، اما انسان از انسانیت و اخلاق و دین‌داری بهره‌ای نبرده باشد، این دنیا به اهل دنیا هم لذتی نخواهد داد؛ آسایشی به بشر نخواهد بخشید. آسایش انسان، ناشی از آن روحیه و اخلاقی است که باید از دین استمداد شود و سرچشمه گیرد. دنیایی که در آن، اخلاق و معنویت و دین نباشد، همین می‌شود که امروز شما می‌بینید که در سایه ننگین و سنگین قدرت ابرقدرت‌ها و تجاوزگران عالم، چه بر سر ملت‌ها آوردند و دارند می‌آورند.^۳

۱. در دیدار رئیس و مدیران سازمان صدا و سیما ۱۳۸۳/۹/۱۱.

۲. پیام به مناسبت آغاز سال جدید ۱۳۷۶/۱/۱.

۳. در دیدار با فضلا، طلاب و اقشار مختلف مردم قم، به مناسبت سالگرد قیام نوزدهم دی ماه ۱۳۷۰/۱۰/۱۹.

۸. شرایط علی بیرونی: معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر

مقوله معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر از مهم‌ترین عوامل بیرونی شکل‌گیری تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

۸-۱. معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر

امروز مهم‌ترین خلأ دنیا، خلأ معنویت و عدالت است.^۱ قرن‌هاست که معنویت در دنیا روبه افول و ضعف بوده است. پول‌پرست‌ها و سرمایه‌دارها تلاش کرده‌اند که معنویت را از بین ببرند.^۲ تمدن غربی بر پایه ستیز با معنویت و طرد معنویت بنا شد. این خطای بزرگ کسانی بود که تمدن و حرکت علمی و صنعتی را در اروپا شروع کردند. به علم اهمیت دادند - این خوب بود - اما با معنویت به جنگ برخاستند. این بد و انحراف بود.^۳ در کنار این جریان فکری، سیاست‌ها حرکتی را مستقلاً به سمت ضدیت با دین و معنویت شروع کردند. بعضی از این سیاست‌ها، علی‌الظاهر به این فلسفه‌ها هم کاری نداشتند. البته کسانی هستند - نمی‌خواهم حالا این فکر را مطرح کنم، اما بدانید و شاید هم می‌دانید - که معتقدند اصلاً تفکرات مادی - ولو چپ‌ترینش - مخلوق و محصول فکر سیاست‌مدارهاست، نه فلاسفه. می‌گویند: اصلاً همه این بساط‌ها و جنجال‌ها، یک کار سیاسی به معنای حقیقی بود. یک کار اقتصادی در جهت پیشرفت ثروت‌ها و سرمایه‌ها و بساط سرمایه‌داری در دنیا بود که روز به روز می‌گرفت. علی‌ای حال، سیاست‌ها هم در جهت ضدیت با معنویت افتادند و روز به روز این تضاد بیشتر شد.

۸-۲. خلأ معنویت در دنیا

امروز گرفتاری‌های دنیای بشر، گرفتاری‌های ناشی از طغیان‌های سیاسی در عالم و طواغیت، به ریشه‌های اخلاقی برمی‌گردد.^۴ دسته‌ای سردمداران و شبکه‌های اختاپوسی مادی، از یکی دو قرن پیش، دنیا را به سوی مادی‌گری سوق داده و ملت‌ها را در منجلاب مادی‌گری غرق کرده است. امروز دنیا در جهت‌گیری خود و راهی که قدرت‌ها و دولت‌ها برای آن پیش‌بینی می‌کنند، نه تنها هیچ جنبه معنوی ندارد، بلکه به طرف مادی‌گری حرکت می‌کند و معنویات را از انسان‌ها سلب می‌کند.^۵ با میلیارد‌ها دلار سعی شده که معنویت در (دنیا) بی‌فروغ شود و چراغ معنویت آن خاموش شود. می‌دانید صهیونیست‌ها در این صد سال اخیر و به خصوص در این ده‌ها سال اخیر

۱. در اجتماع مردم شهرستان کاشان و آران و بیدگل ۱۳۸۰/۸/۲۰.

۲. در دیدار فرماندهان گردان‌ها، گروهان‌ها و دسته‌های عاشورای نیروهای مقاومت بسیج سراسر کشور، ۱۳۷۱/۴/۲۲.

۳. در مراسم پانزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی (ره) ۱۳۸۳/۳/۱۴.

۴. در دیدار با مسئولان کشور به مناسبت مبعث پیامبر گرامی اسلام (ص) ۱۳۷۶/۹/۷.

۵. بیانات در مراسم سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره) در مرقده مطهر ۱۳۷۴/۳/۱۴.

چه خرجی کرده‌اند تا انسان‌ها را بدون هویت معنوی بار بیاورند و به بی‌بندوباری و بی‌اعتقادی و لاابالگیری در عقیده و ایمان دینی بکشانند؟^۱

۹. بستر

بستر حاکم: معنویت در جامعه صدر اسلام و خلأ معنوی جهان امروز و گرایش دوباره بشر به معنویت. به شرایط خاصی که بر کنش‌ها و تعاملات تأثیر می‌گذارند بستر گفته می‌شود. این بستر ناظر بر فضای حاکم بر تعاملات فقها و محققان است، این شرایط را مجموعه‌ای از مفاهیم و مقوله‌ها یا متغیرهای زمینه‌ای تشکیل می‌دهند و در الگوی معرفی شده عبارت‌اند از: معنویت در جامعه صدر اسلام و خلأ معنوی جهان امروز و گرایش دوباره بشر به معنویت.

۹-۱. پیشینه تاریخی معنویت در ایران (معنویت در جامعه صدر اسلام)

در صدر اسلام، اسلام آمد و چراغ علم و معنویت را در دنیا روشن کرد. اسلام آمد و به همان اندازه که جوامع فاتح صدر اسلام از معنویات برخوردار بودند، عدالت اجتماعی را در سطح عظیمی از دنیا مستقر کرد و در سطح دنیا به تربیت انسان‌ها پرداخت.^۲

شما روش نبی اکرم ﷺ را در تمام لحظات دعوت اسلامی خود ملاحظه بفرمایید، از روزهای اول که در غربت محض بودند و با تنهایی خود با همه دنیای جاهلیت و کفر مبارزه می‌کردند، تا اوج قدرت اسلامی، یعنی آن روزی که پیامبر مکه و طائف را فتح کرده بودند و حجاز را تماماً زیر سلطه خود درآورده بودند، در هر مناسبتی پیامبر اکرم ﷺ مردم را دعوت می‌کردند که نفس خود را تزکیه و تطهیر کنند.

تا وقتی که نبی اکرم ﷺ و رسالت اسلامی نبود، ابوذرها و مقدادها و عمارها انسان‌های جاهل و گمراهی بودند؛ مثل حیوانات، مثل وحشی‌ها و مثل بقیه مردم زندگی می‌کردند؛ اما طلوع خورشید اسلام، از عمار آن چنان شخصیت بزرگی ساخت که در طول عمر طولانی خود حدود نود سال پیوسته در خدمت اسلام بود و دائماً برای خدا کار کرد و زحمت کشید. اسلام از مقداد و ابوذر و از بقیه انسان‌های بزرگ، آن شخصیت‌ها را ساخت. اینها چه کسانی بودند؟ اینها انسان‌های بدوی، ابتدایی و جاهلی بودند.^۳

۱. در دیدار ورزشکاران شرکت‌کننده در المپیک و پارالمپیک ۱۴/۷/۱۳۸۳.

۲. بیانات در اجتماع مردم مشهد مقدس و زائران حضرت ثامن الحجج، علی بن موسی الرضا علیه السلام در روز عید سعید فطر ۱۳۷۱/۱/۱۵.

۳. در دیدار گروهی از خانواده‌های شهدا و جانبازان و اقشار مختلف مردم و جمعی از مسئولان ادارات و سازمان‌های شهرهای تهران، شهداد کرمان، قم، و مسئولان و دانشجویان دانشگاه هنر ۱/۸/۱۳۷۰.

۹-۲. گرایش دوباره بشر به معنویت

معنویت در یکی دو دهه اخیر به شکل بی سابقه‌ای در اعماق وجدان و نیز در عرصه زندگی بخشی از نسل کنونی مردم جهان سر برآورده و برخلاف انتظار بندگان مادی‌گری، حضور خود را نشان داده است، و همین، ستیزه قدرت مداران زر و زور را برانگیخته است.^۱ درست است که معنویت را از زندگی مردم زوده‌اند؛ اما همان مردمی که از معنویت محروم‌اند و در زندگی مادی غوطه‌ورند، احساس خلأ و کمبود می‌کنند. مثل آدم معتادی که حاضر نیست ترک اعتیاد کند، اما اگر به او بگویند یک نفر با زور تو را وادار می‌کند تا اعتیادت را ترک کنی، خوشحال می‌شود و از خدا می‌خواهد که با زور دستش را ببندد و به او مواد نرساند تا راحت شود! بسیاری از جوامع غربی در چنین حالتی بودند و هستند. آری، آنها در مادیت غرق و از معنویت دورند، اما احساس خلأ و کمبود می‌کنند.^۲ امروز انسان‌ها در همه نقاط دنیا تقریباً، به خصوص در همین کشورهای غربی و مادی، از مادیت دلزده شده‌اند، دلشان برای یک معنویتی - که درست هم آن معنویت را نمی‌شناسند - پر می‌زند و جوان‌ها سردرگم دنبال چیزی برای این ظواهر مادی و این لذات مادی هستند که برای آنها عادی شده، دنبال معنویت‌اند.^۳ امروز در همه جای عالم، ارزش‌های معنوی، رو به احیا شدن مجدد هستند و بسیاری از آنها احیا شده‌اند و مادی‌گری در شکل‌های مختلفش - چه به شکل تفکرات مارکسیستی و چه به شکل خطرناک‌تر آن، یعنی حاکمیت ماده، توأم با پول و زور و تبلیغات، که در استکبار جهانی و بیش از همه، در حکومت آمریکا متجلی است - ناکامی و ناتوانی خود را نشان داده است.^۴

این قرن، باید قرن بازگشت ملت‌ها به هویت خود، به انسانیت خود و شکستن طلسم سلطه‌گری و سلطه‌پذیری باشد، همچنان‌که این قرن، قرن رو کردن به معنویت است. اگر انسان بخواهد از روی حدس و گمان درباره این هزاره حرفی بزند، می‌تواند بگوید که این هزاره، هزاره معرفت انسان به ارزش خودش است. در این هزاره، انسان‌ها به ارزش خودشان و ارزش نزدیک شدن به خدای خودشان واقف می‌شوند. اگر بشود برای هزاره حدسی زد، آنچه قابل حدس است، این است.^۵

این قرن، قرن اسلام است. این قرن، قرن معنویت است. اسلام عقلانیت را و معنویت را و عدالت را با یکدیگر به ملت‌ها هدیه می‌دهد.^۶ جوامع گوناگون بشری، در خلأ معنویت و در

۱. پیام به سومین سمپوزیوم بین‌المللی اسلام و مسیحیت ارتدکس ۱۳۷۳/۶/۲۴.

۲. در دیدار جوانان استان اصفهان ۱۳۸۰/۸/۱۲.

۳. در دیدار با انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان سراسر کشور ۱۳۸۶/۲/۱۹.

۴. در دیدار میهمانان خارجی شرکت‌کننده در مراسم دهه فجر ۱۳۶۹/۱۱/۱۷.

۵. در دیدار با مردم استان سمنان ۱۳۸۵/۸/۱۷.

۶. در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی» ۱۳۹۰/۱۱/۱۰.

سرگردانی و حیرت و گرفتاری‌های بزرگ اجتماعی و فردی که به دست زر و زور سالاران جهانی بدان دچار شده‌اند، به اسلام و رهنمودها و درس‌های بزرگ آن نیازمندند و دعوت اسلامی نه فقط برای ملت‌هایی که در آتش فقر و استضعاف می‌سوزند، بلکه به همان اندازه برای مردمی که در مرداب‌های پوچی و سرگردانی و فقر معنوی در کشورهای ثروتمند و پیشرفته دست‌وپا می‌زنند، جذاب و نافذ و امیدبخش است. گرایش روزافزون به اسلام در میان قشرهای جوان و آزرده از پوچی دنیای مادی در کشورهای پیشرفته غربی، که آمارها و تحقیق‌ها بدان گواهی می‌دهد، نشانه این جذابیت و نفوذ است.^۱

۱۰. شرایط مداخله‌گر

مقوله تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان، جایگاه و نقش معنویت در مرحله نظام اسلامی، مسئولیت دولت اسلامی نسبت به معنویت آحاد جامعه، تعیین نقش و جایگاه معنویت در مرحله تشکیل جامعه اسلامی، معنویت در مرحله تشکیل تمدن اسلامی از مهم‌ترین شرایط مداخله‌گر تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

مقوله تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان سه ویژگی عمده دارد ۱. تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان؛ ۲. نوآوری در فقه؛ ۳. معرفی اسلام حقیقی.

۱-۱۰. تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان

بعضی به ظواهر دنیا که نگاه می‌کنند، نسبت به آرمان‌های الهی دچار تردید می‌شوند. این از کوتاه‌بینی است. از سطحی‌نگری است. درست است که ظواهر مادی، با شتاب دیوانه‌واری به سمت غرق شدن هرچه بیشتر در مادیات حرکت می‌کند. در این شگئی نیست، اما معنویات، مانند شکوفه‌هایی بر روی بدنه این درخت پیر، خودش را می‌نمایاند. شیرین‌ترین حقایق در این مورد، پیدایش و تداوم جمهوری اسلامی و استحکام پایه‌های آن و بالاتر از اینها، استقامت جمهوری اسلامی بر روی همان خط صحیحی است که از اول آن را انتخاب کرده است.^۲ با انقلاب اسلامی در ایران و با تشکیل نظام اسلامی در این نقطه از عالم و با مبارزات طولانی که ملت ما پشت سر رهبر عظیم‌الشأنش، برای حفاظت از انقلاب و اسلام انجام داد، عصر جدیدی با خصوصیات متمایز با دوران قبل، در عالم به وجود آمد. ... این دوران در دنیا آغاز شده و پیش هم رفته است و تأثیرات این عصر جدید، روی ملت‌ها و دولت‌های ضعیف و نیز روی دولت‌های قوی و

۱. پیام به حجاج بیت‌الله الحرام ۱۳۷۷/۱۲/۲۸.

۲. بیانات در مراسم صبحگاه مشترک نیروهای سپاه در «پادگان انصارالحسین» ۱۳۷۲/۷/۷.

ابرقدرت‌ها محسوس است. وقتی عصر جدیدی در تاریخ بشر آغاز می‌شود، هیچ‌کس نمی‌تواند خود را از تأثیرات آن عصر بر کنار بدارد. هیچ‌کس ممکن نیست خودش را از تأثیرات دورانی که با پایه‌های محکم الهی و انسانی در جهان شروع شده، دور بدارد... بسیاری از ملت‌ها و دولت‌های سطح زمین، تحت تأثیر این عصر جدید قرار گرفتند، حتی نقشه سیاسی دنیا عوض شده است... این عصر و این دوران جدید را باید «دوران امام خمینی» نامید.^۱ امروز انقلاب اسلامی فرصت دوباره‌ای است که به بشریت داده شده است. این بیداری اسلامی یک فرصت دوباره است. از این فرصت‌ها در طول تاریخ پیش آمده، منتها کم. در طول تاریخ اسلام هم پیش آمده، باز هم کمتر. در دریای متلاطمی از امواج گوناگون مادی و نابودی ارزش‌های اخلاقی و معنوی، ناگهان این کشتی مستقر ثابت نجات‌دهنده، کشتی اسلامی با ناخدایی اسلام و با رهبری قرن، ظاهر شده و انسان‌ها را به سمت خودش دعوت کرده است. بحث یک حادثه کوچک نیست.^۲ انقلاب یک حادثه در تاریخ ایران فقط نبود، این یک حادثه در تاریخ جهان و در تاریخ بشریت بود. -این شعار نیست، این تدقیق در یک حقیقت است- هرچه زمان بیشتر بگذرد، بیشتر این حقیقت روشن خواهد شد. این جور نبود که حالا در کشوری نظام‌های طاغوتی و فاسد بودند، بعد به یک نظام اسلامی تبدیل شد. البته این بود، اما فقط این نبود. از لحاظ اعتقادی و معنوی، قرن‌هاست که دنیا را به عمد به سمت نگاه مادی و فهم مادی زندگی و عالم پیش می‌بردند، الان هم دارند پیش می‌برند. این انقلاب در مقابل این موج عظیمی که با همه قدرت مادی آن را دائم تشدید می‌کردند، آمد ایستاد و ضربه زد. انقلاب با مطرح کردن علم معنویت، با آن حرکتی که ترک‌تازانه به پیش می‌بردند، به آن حرکت لطمه وارد آورد و او را کند کرد. امروز شما می‌بینید در همان کشورهایی که مهد گرایش مادی‌گری بود، گرایش‌های معنوی به شکل‌های مختلفی بروز کرده (است).^۳

۱۱. راهبرد/کنش

بیانگر رفتار و فعالیت‌ها و تعاملات هدف‌داری هستند که تبعات مقوله هسته‌ای و تحت تأثیر شرایط مداخله‌گر است. به این مقوله؛ طبقه راهبردی-تعاملی-کنشی نیز گفته می‌شود که در پژوهش حاضر مقولات یادشده عبارت‌اند از: معنویت در سطح فردی، مانند محاسبه و خودنگری مداوم، در سطح مسئولان نظیر حفظ سکینه و آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت.

۱. سخنرانی در مراسم اولین سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ع)؛ ۱۴/۳/۱۳۶۹.

۲. بیانات در سالروز عید سعید غدیر خم ۲۴/۱۲/۱۳۷۹.

۳. در دیدار جمعی از مداحان و ستایشگران اهل بیت (ع)؛ ۴/۴/۱۳۸۷.

۱۱-۱. در سطح فردی

مقوله حوزه فردی از مهم‌ترین راهبردهای کنشی تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است. که دارای ویژگی‌های ۱. توجه به عواقب دوری از معنویت؛ ۲. تذکر دائم؛ ۳. محاسبه و خودنگری مداوم؛ ۴. استقامت و مراقبت برای حفظ سرمایه‌های معنوی؛ ۵. شناسایی دشمن درونی؛ ۶. توجه به سیر معنوی در تمام فعالیت‌های اجتماعی. با توجه به گسترده بودن ویژگی‌ها و ابعاد در این بخش فقط به مواردی اشاره می‌شود.

۱۱-۱-۱. ویژگی محاسبه و خودنگری مداوم

مقوله محاسبه و خودنگری مداوم از مهم‌ترین راهبردهای کنشی تحول معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

محاسبه و خودنگری مداوم

اولین و مهم‌ترین قدم خودسازی این است که انسان به خود و به اخلاق و رفتار خود با نظر انتقادی نگاه کند؛ عیوب خود را با روشنی و دقت ببیند و سعی در برطرف کردن آنها داشته باشد. این از عهده خود ما برمی‌آید و این تکلیفی بر دوش ماست.^۱

شما طبیب خودتان بشوید، برادر عزیز! هیچ‌کس مثل خود انسان نمی‌تواند بیماری‌های خودش را بشناسد. برخی بیماری‌ها در انسان هست که اگر مثلاً شما به من بگویید «تو دچار این بیماری هستی»، عصبانی می‌شوم و بدم می‌آید. بگویند: «آقا، شما مرد حسودی هستید». مگر کسی تحمل می‌کند که به او بگویند «حسود؟» می‌گوید: «حسود خودت هستی! چرا اهانت می‌کنی؟ چرا بی‌خود می‌گویی؟» از دیگری حاضر نیستیم قبول کنیم. اما به خودمان که مراجعه می‌کنیم، می‌بینیم بله. ما متأسفانه از این بیماری‌ها داریم. سر هرکس را انسان کلاه بگذارد. از هرکس که پنهان کند، با خودش که دیگر نمی‌تواند! پس بهترین کسی که می‌تواند بیماری ما را تشخیص دهد، خودمان هستیم. بیاورید روی کاغذ! بنویسید: «حسد» بنویسید: «بخل» بنویسید: «بدخواهی برای دیگران. وقتی کسی به خیری می‌رسد، ما ناراحت می‌شویم!» بنویسید: «تنبلی در کار» بنویسید: «روح بدبینی به نیکان و صالحان» بنویسید: «بی‌اعتنایی به وظایف» بنویسید: «علاقه به خود. شدیداً به خودمان علاقه داریم». اگر بیماری‌های ما اینهاست، اینها را روی کاغذ بیاوریم.^۲

۱. در خطبه‌های نماز عید سعید فطر ۱۳۸۰/۹/۲۵.

۲. بیانات در روز اول ماه مبارک رمضان ۱۳۷۱/۱۲/۴.

۱۱-۲. سطح مسئولان

مقوله در سطح مسئولان دارای شش ویژگی عمده است: ۱. حفظ سکینه؛ ۲. در نظر گرفتن آخرت در همه تصمیم‌گیری‌ها؛ ۳. غرق نشدن در اشتغالات کاری؛ ۴. بهره بردن از دروس اخلاق؛ ۵. کنار گذاشتن خود و منافع شخصی در انجام مسئولیت؛ ۶. مراقب نسبت به نفوذ تدریجی انحراف و فساد. مقوله حفظ سکینه یکی از مهم‌ترین راهبردهای کنشی تحول‌معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری است.

۱۱-۲-۱. حفظ سکینه

سکینه، یعنی حالت استقرار، حالت آرامش، آرامش روانی، آرامش فکری. نقطه مقابل این اطمینان، حالت تشنج فکری و آشوب فکری و بی‌انضباطی فکر و اندیشه و احساسات در وجود یک فرد است که او را به انواع و اقسام بدبختی‌های شخصی و اختلالات اجتماعی می‌کشاند.^۱

۱۱-۲-۲. بهره بردن از دروس اخلاق

شما که می‌خواهید رعایت اخلاق اسلامی را در قوانینتان مورد توجه قرار بدهید، خوب است که عملاً هم جلسات اخلاقی و معرفتی داشته باشید. انسان خالی می‌شود. در بحبوحه کار، انسان تهی می‌شود. یک مقداری باید در وسط این گرماگرم کارهای اجرایی، آسمانی شد، خدایی شد، بالا رفت، سبک شد و دوباره برگشت. بنده یک وقتی مثال می‌زدم به این آبی که از آسمان می‌آید پاکیزه و طاهر و طیب، بعد توی این استخرها و توی این دریاها و دریاچه‌ها آلوده می‌شود، بعد از آلوده شدن، باز تبخیر می‌شود، می‌رود بالا، دوباره پاکیزه می‌شود، برمی‌گردد. برویم بالا و پاکیزه شویم و برگردیم. من و شما خیلی احتیاج داریم.

ما از دورانی که در قم بودیم، یک رفیقی داشتیم که از لحاظ معنوی خیلی من به او دل‌بستگی داشتم، از جلسات ایشان - جلسات دوستانه دو نفری، سه نفری که می‌نشستیم با هم گعده‌های طلبگی می‌کردیم - من خیلی بهره می‌بردم، از معنویات او، از خلیقیات او، از گفتارها و رفتارهای معرفتی او. ایشان را سال‌ها ندیده بودیم، چون رفته بود نجف و ما هم که اینجاها مشغول بودیم، سرگرم بودیم. بعد از آنکه من رئیس‌جمهور شده بودم، ایشان به ایران آمده بود. یک وقت تصادفاً ایشان را دیدم، گفتم رفیق! من الان به تو احتیاجم بیشتر از آن وقت است. من حالا رئیس‌جمهورم، آن وقت یک طلبه معمولی بودم. قرار گذاشتیم که هر هفته‌ای، دو هفته‌ای یک بار بیاید پیش ما. و

۱. در دیدار روحانیون و مبلغان در آستانه ماه مبارک رمضان ۱۳۷۷/۹/۲۳.

همین جور هم بود تا از دنیا رفت علیه السلام ما نیاز داریم. هر کدام مسئولیت‌مان بیشتر است، نیازمان بیشتر است. «آنان که غنی‌ترند، محتاج‌ترند» به این جلسات اخلاقی، به این جلسات معنوی.^۱

۱۱-۲-۳. کنار گذاشتن خود و منافع شخصی در انجام مسئولیت

مسئولان بالای کشور و بخشه‌های مختلف، باید بزرگ‌ترین مظهر تقوایشان این باشد که آن مسئولیتی را که بر حسب قانون بر عهده گرفته‌اند، به بهترین وجه و بدون هیچ نقصی ادا کنند. البته در سطوح متوسط یا در بدنه وسیع مسئولان کشور، ممکن است نشود توقعات را در این حد برای آنها مطرح کرد، اما در مورد مسئولان سطح بالا و مدیران ارشد نظام - نمایندگان مجلس، مسئولان قوه قضاییه، اعضای دولت، نیروهای مسلح، نهادهای انقلابی و بخشه‌های مسئول روحانی در زمینه انقلاب - می‌شود. این مسئولان - که الحمدلله بیشترشان در اینجا جمع هستند - باید بیشترین تلاش و کار را بکنند تا این مسئولیت‌هایی که به عهده آنهاست، به بهترین وجه انجام گیرد. اگر این شد، زندگی مردم آباد عقب ماندگی کشور جبران خواهد شد. کما اینکه هر مقدار که کار کردیم، اثرش را در جامعه دیده‌ایم.^۲

۱۱-۳. سطح اجتماعی

مقوله در سطح اجتماعی دارای شش ویژگی عمده است که شامل ۱. آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت؛ ۲. آمیختن فضای زندگی را با ارزش‌های اسلامی؛ ۳. اسوه قرار دادن پیامبر اعظم در اخلاق فردی و اخلاق حکومتی؛ ۴. انطباق حرف با عمل حاکمان و ترویج‌کنندگان دین؛ ۵. اقامه نماز؛ ۶. مراقب نسبت به نفوذ تدریجی انحراف و فساد.

۱۱-۳-۱. آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت

برای اینکه در جامعه اخلاق استقرار پیدا کند، دو چیز لازم داریم: یکی تمرین و مجاهدت خود ماست و یکی هم آموزش‌های اخلاقی که به وسیله آموزش و پرورش، مراکز تربیتی و مراکز آموزشی و علمی باید در همه سطوح به انسان‌ها تعلیم داده شود؛ اینها موظف‌اند.^۳

۱۱-۳-۲. آمیختن فضای زندگی را با ارزش‌های اسلامی

پیامبر اسلام برای آنکه ارزش‌ها و اخلاق اسلامی کاملاً در جامعه جا بیفتد و با روح و عقاید و

۱. در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۸/۴/۳.

۲. در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام ۱۳۸۲/۸/۱۱.

۳. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار عمومی بسیجیان ۱۳۸۵/۱/۶.

زندگی مردم مخلوط و ممزوج بشود، فضای زندگی را با ارزش‌های اسلامی آغشته می‌کرد. یک وقت کسی دستور می‌دهد یا توصیه می‌کند که مثلاً مردم حسن خلق و گذشت و صبر و استقامت در راه خدا داشته باشند و ظلم نکنند و دنبال اقامه عدل و داد باشند؛ یعنی توصیه و دستور دادن و تعلیم دادن مطرح است - که البته کار لازمی است و پیامبر اسلام هم تعلیم می‌داد یعلمهم و درس معرفت و زندگی به مردم می‌آموخت - اما یک وقت مطلب از یاد دادن بالاتر است؛ یعنی معلم کاری می‌کند و رفتاری در پیش می‌گیرد که این اخلاق و وظیفه اسلامی، در جامعه به شکل رنگ ثابت در می‌آید، با عقاید غلط مردم به مقابله برمی‌خیزد، با احساسات جاهلی و ته‌مانده‌های رسوب‌کرده اخلاق غیر اسلامی مبارزه می‌کند و مقابل می‌شود، به جامعه و مردم شوک وارد می‌کند و در مقاطع مناسب و با روش‌های مناسب، کاری می‌کند که فضای جامعه و محیط زندگی مردم، با این صفت و اخلاق و روش خوب کاملاً ممزوج می‌شود.^۱

۱۱-۳-۳. اسوه قرار دادن پیامبر اعظم در اخلاق فردی و اخلاق حکومتی

نبی مکرم اسلام جدای از خصوصیات معنوی و نورانیت و اتصال به غیب و آن مراتب و درجاتی که امثال بنده از فهمیدن آنها هم حتی قاصر هستیم، از لحاظ شخصیت انسانی و بشری، یک انسان فوق العاده، طراز اول و بی نظیر است. یک شخصیت عظیم، با ظرفیت بی‌نهایت و با خلق و رفتار و کردار بی‌نظیر، در صدر سلسله انبیا و اولیا قرار گرفته است و ما مسلمانان موظف شده‌ایم که به آن بزرگوار اقتدا کنیم؛ که فرمود: «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ». ما باید به پیامبر اقتدا و تاسی کنیم. نه فقط در چند رکعت نماز خواندن که در رفتارمان، در گفتارمان، در معاشرت و در معامله‌مان هم باید به او اقتدا کنیم. پس باید او را بشناسیم.

تمام خصوصیات مثبت یک انسان والا در او جمع بود.

به‌طور خلاصه اخلاق پیامبر را به «اخلاق شخصی» و «اخلاق حکومتی» تقسیم می‌کنیم.

به‌عنوان یک انسان، خلقیات او و به‌عنوان یک حاکم، خصوصیات و خلقیات و رفتار او.

۱۲. پیامدها: تحول معنوی

برخی از مقولات بیانگر نتایج و پیامدهایی است که در اثر اتخاذ راهبردها به وجود می‌آیند در این پژوهش، از دیدگاه مقام معظم رهبری پیامدهای تحول معنوی براساس دو محور اصلی بنا نهاده شده است، یعنی هدف‌دار شدن زندگی، نقش معنویت در پیروزی انقلاب، توأم بودن پیشرفت

۱. خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۶۸/۷/۲۸.

حقیقی بااخلاق و معنویت در جامعه اسلامی به‌عنوان پیامدهای مثبت تحول معنوی تحمل رنج و دشواری، طغیان سیاسی به‌عنوان پیامدهای دوری از معنویت.

۱۲-۱. هدف‌دار شدن

معنویت در وجود یک انسان، برای او مایه هدف‌دار شدن است. زندگی او را معنا می‌کند و به آن جهت می‌دهد. همچنان‌که آرمان‌های معنوی و اخلاقی، زندگی یک جامعه و یک کشور و یک ملت را جهت‌دار می‌کند. به تلاش و مبارزه آنها معنا می‌دهد و برای انسان هویت می‌سازد. وقتی یک ملت و یک کشور از آرمان‌های اخلاقی و معنوی تهی شد، هویت حقیقی خود را از دست می‌دهد.^۱

۱۲-۲. پیامدهای دوری از معنویت

بشر هرچه ناراحتی و رنج و دشواری تحمل می‌کند، بر اثر دوری از راه خدا و سرکشی در مقابل احکام الهی است.^۲ خیلی از مشکلات ما ناشی از دور شدن از فضایل اخلاقی است. هرچه از فضایل اخلاقی فاصله بگیریم، مشکلات و گره‌های زندگی پیچیده‌تر و بیشتر خواهد شد، باید خود را به اخلاق اسلامی و ملکات فاضله اسلامی نزدیک کنیم.^۳

۱۳. نتیجه‌گیری

الگوی بومی مدل نظری ارائه شده برگرفته از رهنمودهای مقام معظم رهبری به خوبی علت شکل‌گیری تحول معنوی را تبیین می‌کند. براساس این الگو تحول درونی انسان، استمداد از دین به‌عنوان شرایط علی درونی است که مقوله تحول درونی سه ویژگی عمده شامل: ۱. تحول اخلاقی؛ ۲. اسلام مدعی برنامه‌ای متفاوت برای حیات انسان؛ ۳. فقه برنامه زندگی دارد. معنویت‌ستیزی استکبار در سده‌های اخیر به‌عنوان شرایط علی بیرونی؛ معنویت در جامعه صدر اسلام و خلأ معنوی جهان امروز و گرایش دوباره بشر به معنویت به‌عنوان بستر؛ تأثیر انقلاب اسلامی در تغییر روند معنویت‌زدایی در جهان؛ جایگاه و نقش معنویت در مرحله نظام اسلامی، مسئولیت دولت اسلامی نسبت به معنویت آحاد جامعه، تعیین نقش و جایگاه معنویت در مرحله تشکیل جامعه اسلامی؛ معنویت در مرحله تشکیل تمدن اسلامی به‌عنوان شرایط مداخله‌گر در نظر گرفته شده است که مقوله تأثیر انقلاب اسلامی سه ویژگی عمده شامل: ۱. تغییر روند معنویت‌زدایی در

۱. در دیدار گروه کثیری از پاسداران به مناسبت سالروز میلاد امام حسین (علیه السلام) و روز پاسدار ۱۳۸۱/۷/۱۷.

۲. پیام به ملت شریف ایران، به مناسبت حلول سال نو ۱۳۷۷/۱/۱.

۳. در دیدار اعضای شورای شهر و شهردار تهران ۱۳۸۲/۹/۱۷.

جهان؛ ۲. نوآوری در فقه؛ ۳. معرفی اسلام حقیقی دارد. معنویت در حوزه فردی مانند محاسبه و خودنگری مداوم، حفظ سکینه در حوزه مسئولان و آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت به عنوان راهبرد کنشی است که در سه سطح تحلیل شده است. در سطح فردی دارای ویژگی‌های ۱. توجه به عواقب دوری از معنویت؛ ۲. تذکر دائم؛ ۳. محاسبه و خودنگری مداوم؛ ۴. استقامت و مراقبت برای حفظ سرمایه‌های معنوی؛ ۵. شناسایی دشمن درونی؛ ۶. توجه به سیر معنوی در تمام فعالیت‌های اجتماعی است. در سطح مسئولان دارای شش ویژگی عمده است: ۱. حفظ سکینه؛ ۲. در نظر گرفتن آخرت در همه تصمیم‌گیری‌ها؛ ۳. غرق نشدن در اشتغالات کاری؛ ۴. بهره بردن از دروس اخلاق؛ ۵. کنار گذاشتن خود و منافع شخصی در انجام مسئولیت؛ ۶. مراقب نسبت به نفوذ تدریجی انحراف و فساد است. در سطح اجتماعی دارای شش ویژگی عمده است: ۱. آموزش اخلاقی جامعه از سوی حکومت؛ ۲. آمیختن فضای زندگی را با ارزش‌های اسلامی؛ ۳. اسوه قرار دادن پیامبر اعظم در اخلاق فردی و اخلاق حکومتی؛ ۴. انطباق حرف با عمل حاکمان و ترویج‌کنندگان دین؛ ۵. اقامه نماز؛ ۶. مراقب نسبت به نفوذ تدریجی انحراف و فساد می‌باشد و هدف دار شدن زندگی، نقش معنویت در پیروزی انقلاب، توأم بودن پیشرفت حقیقی با اخلاق و معنویت در جامعه اسلامی به عنوان پیامدهای مثبت تحول معنوی تحمل رنج و دشواری، طغیان سیاسی به عنوان پیامدهای دوری از معنویت بیان شده است.

منابع

- آلن. اف. چالمرز (۱۳۷۸)، چستی علم، درآمدی بر مکاتب علم‌شناسی فلسفی، چاپ اول، ترجمه سعید زیباکلام، سمت.
- استروس، کوربین (۱۳۹۰)، مبانی پژوهش کیفی، مترجم ابراهیم افشار، نشر نی.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۹)، فراروش، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- _____ (۱۳۹۲)، تجربه‌نوسازی، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۲)، مبانی جامعه‌شناسی علم، جامعه و تکنولوژی، چاپ اول، تهران: طهوری.
- ملانی بیرکس؛ میلز، جین (۱۳۹۳)، تحقیق‌مبنایی، ترجمه دکتر اعرابی و بانسی، نشر پژوهش‌های فرهنگی.